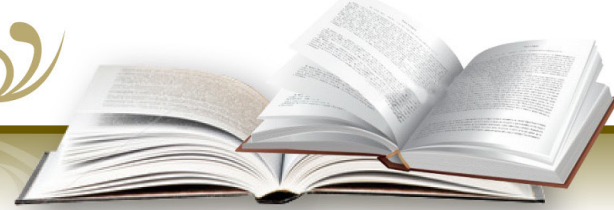

תורה והוראה

429

פרשת נח תשע"ט

קורא יקר,

בפרשת נח אנו למדים אודות דור הפלגה, המתואר כדור של יצירה ובנייה, דור שביקש לבנות עיר ומגדל ולעשות לעצמו שם. סופו הידוע היה רע ומר, כשהוא מתפזר על פני כל הארץ.

מתוך עונשו של דור הפלגה, ניתן ללמוד שעיקר הפגם של אותו הדור היה בכוח הדיבור. לאחר שנפח הקב"ה רוח באפיו של אדם הראשון, נהיה האדם לנפש חיה, וכתב התרגום "לרוח ממללא". אם תמצית מעלת האדם מונחת בכוח הדיבור, הרי שתמצית כוחו לברוא מונחת בפיו.

על האדם מוטל להחזיר את כוח הדיבור שלו אל בוראו: לשבח, להללו, ולבקש ממנו את כל צרכו, כפי שאנו עושים במצוות התפילה וברכות שאנו מברכים. עם כל חוויה והנאה מייחדים אנו את תחושותינו כלפי מעלה על-ידי ברכת ה' אשר בפינו.

מאמר השבוע ממשיך את העיסוק במצוות פרו ורבו, ודן במצוות חכמים של "ולערב אל תנח ירך" - המצווה להוסיף ילדים מעבר לעיקר חיוב תורה. האם מדובר במצוות חכמים גמורה, דוגמת מצוות דרבנן נוספות? מה גדרי המצווה, ואיזה שיקולים עשויים לדחות אותה? האם המצווה חלה גם על נשים? שאלות אלו, ועוד, נדון במאמר השבוע.

"לשבת יצרה": להוסיף ילדים על חיוב "פרו ורבו"

בשבוע שעבר דנו במצוות "פרו ורבו" - מצוות התורה של הבאת ילדים לעולם. ציינו שאמנם מקיימים מצוות פרו ורבו (להלכה) על-ידי לידת בן ובת, אך החיוב ההלכתי אינו מסתיים בכך. מעבר למצוות פרו ורבו, חז"ל מציינים מצווה נוספת:

"דתניא, רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו; היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר (קהלת יא, ו): בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך, כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים" (יבמות סב, ב).

מעמדה של מצווה זו, שלעיתים קרובות מכונה בשם "לשבת" או "לערב אל תנח ירך", אינה ברורה לגמרי. האם מדובר במצוות חכמים גמורה, דוגמת מצוות דרבנן נוספות? מה גדרי המצווה, ואיזו שיקולים עשויים לדחות אותה? האם המצווה חלה גם על נשים? בשאלות אלו, ועוד, נדון בהמשך הדברים.

פסק הרמב"ם: הערך של ילדים

בהלכות אישות (פרק טו, הלכה טז) מציין הרמב"ם את דברי רבי יהושע: "אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורביה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח, שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם."

לשון הרמב"ם מורה שישנה מצווה דרבנן קונקרטית להביא ילדים לעולם, מלבד מצוות התורה של פרו ורבו. הרמב"ם אינו מזכיר את הפסוק שמביא רבי יהושע ("בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך"), ככל הנראה כי הוא רואה בו אסמכתא בעלמא (ולא מקור גמור למצוות חכמים), ובמקומו מביא ביאור כללי למצווה: "שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם".

כלומר, יש ערך מובנה בהבאת ילדים לעולם. ערך זה עומד במרכז מצוות חכמים להמשיך להוליד ילדים גם לאחר קיום מצוות פרו ורבו.

מצוות התורה מתייחסת ל"שיעור מינימלי" של המשכיות המין, אותו מקיימים בהולדת

בן ובת. מצוות חכמים, מנגד, נותנת ביטוי לערך המהותי של ילדים - ערך שאינו עוצר בבן ובת, אלא ממשיך ללא שיעור.

משקל המצווה

מהו משקלה של מצוות "לערב אל תנח ידך"? מדובר מצד אחד שמצוות חכמים, וברור שאין לה את משקל מצוות התורה של פרו ורבו. אך מנגד, ייתכן שהערך המיוחד של הבאת ילדים לעולם נותן למצוות חכמים משקל ומשמעות מיוחדים.

אינדיקציה למשקלה של מצוות חכמים זו נמצאת בהלכות מכירת ספר תורה. הגמרא (מגילה כז, א) מציינת שאסור למכור ספר תורה אפילו כאשר מדובר בצורך כספי דחוף, ואפילו בצורך של קיום מצווה - כגון לצורך קניית תפילין או מזוזה. מנגד, מבואר בגמרא שמוותר למכור ספר תורה לצורך קיום שתי מצוות: תלמוד תורה, ונישואי אישה.

הגמרא מבארת שמצוות אלו מיוחדות הן בכך שהתורה כולה תלויה בקיומן. תלמוד תורה מתייחד בכך שאלמלא תלמוד תורה לא ניתן לקיים את מעשי התורה; ואילו נישואי אישה מיוחדים בכך שהעולם נברא לשם יישובו: "לא תוהו בראה, לשבת יצרה" (ישעיהו מה, יח).

הלכה זו מעלה את השאלה: האם מותר למכור ספר תורה גם לאחר קיום מצוות פרו ורבו, או שמא אין ההיתר אלא כאשר טרם קיים אדם את עיקר המצווה, ולא לצורך נישואין שניים והולדת ילדים נוספים?

לפי כמה ראשונים (עי' בנימוקי יוסף, יבמות שם, בביאור שיטת הרי"ף) עולה שהרשות למכור ספר תורה נאמר רק כאשר אדם טרם קיים מצוות פרו ורבו. כאשר אדם כבר קיים את המצווה, שוב אין למכור ספר תורה לצורך הולדת ילדים נוספים. דעה זו נפסקה על-ידי השולחן ערוך (אבן העזר סימן א, סעיף ח).

אך מנגד, ראשונים רבים סבורים שגם לאחר שקיים את עיקר המצווה של פרו ורבו בנישואין ראשונים, עדיין מותר למכור ספר תורה לצורך קיום נישואין שניים, לצורך הוספת ילדים. כן דעת הרא"ש (הובאו דבריו בטור, שם) והרמב"ן (יבמות, שם; עי' גם בבית יוסף, שם, שמזכיר דעות נוספות), וכן מביא השולחן ערוך (שם) בשם "יש אומרים". בבית שמואל (שם, ס"ק טז) כתב שכן יש לנהוג להלכה.

מבואר אפוא שגם אם מדובר במצוות חכמים, העיקרון של "לערב אל תנח ידך" זוכה למשקל מיוחד - בוודאי לפי הדעה השנייה הנ"ל - באופן שמוותר למכור ספר תורה לצורך קיומו, למרות שאין לעשות כן לצורך מצוות אחרות (אפילו מצוות דאורייתא).

בנוסף, פוסקים רבים סבורים שמצוות "לערב אל תנח ידך" חלה בין על גברים ובין על נשים, בניגוד למצוות פרו ורבו שנאמרה לגברים בלבד (כפי שביארנו במאמר הקודם) - ומכאן גוזרים שמוותר למכור ספר תורה לא רק לצורך נישואיו של גבר, אלא אף לצורך נישואי אישה שאין לה די כדי להינשא (כן פסק בבית שמואל סימן ב, ס"ק א, וכן מבואר בשו"ת מהר"ם אלשקר סימן עב, בכנסת הגדולה, מגן אברהם קנג, ט, ובמשנה ברורה קנג ס"ק כד - ושלא כדעת החלקת מחוקק, אבן העזר א, א, שמגביל את ההלכה לגבר ולא לאישה). העולם נברא כדי שיהיה מיושב, ותפקידנו, גברים ונשים כאחד, לדאוג ליישובו.

הימנעות מיחסי אישות

ראינו שלמצוות הולדת ילדים נוספים, "לערב אל תנח ידך", יש משקל מיוחד, לאחר

אנשי דור הפלגה כיוונו את כוח האדם - את כוח הדיבור - אך כלפי עצמם. כל מגמתם הייתה "נעשה לנו שם", כל חפצם ליטול בחזקה את צרכם, לעשות מלחמה (כמו שאמרו חז"ל) כלפי מעלה. במקום שיכוון הדיבור כלפי מעלה, לדבר את ה"דבר ה'" שבעולם, נלחם דור הפלגה למען ניתוקו משורשו העליון.

בשל כך איבדו דור הפלגה את מעלת לשון הקודש - את עצם מעלת הלשון שבה נבראו שמים וארץ. בדיבורו בלשון הקודש מתקיים באדם מעלת צלם אלוקים: כמו שהקב"ה ברא את העולם בלשון הקודש, כך האדם בורא בדיבורו באותה הלשון. על דרך הנאמר במעשה בראשית, "בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם", כך האדם מסוגל לברוא עולמות בהבל פיו.

בלשון האומות אמנם ניתן לתקשר, אך לא ניתן לברוא. כיון שקלקלו בכוח הבריאה, ניטל מהם תמצית הכוח: הדיבור בלשון הקודש.

ויה"ר שנזכה לנצל את כוח הדיבור לצורכי קדושה, לתורה, לתפילה ולכל דיבור של מצווה, ונקיים בעצמנו את מעלת האדם שנברא בצלם אלוקים.

בתרומת הדשן פסק שבאופן זה מותר לו לשאת אישה שאינה בת בנים, כפי שהביא הרמ"א: "וכן אם יש לו בנים הרבה ומתירא שאם ישא אישה בת בנים יבאו קטטות ומריבות בין הבנים ובין אשתו, מותר לישא אישה שאינה בת בנים". בשו"ת תרומת הדשן מבסס את פסקו על-פי דברי הגמרא לפיו עדיף לאדם לחלוץ ולא לייבם כאשר הדבר עלול לגרום לקטטה בביתו.

בחלקת מחוקת (ס"ק יב) הקשה על דבריו: הרי מותר למכור ספר תורה כדי לשאת אישה בנישואין שניים, ולהוליד ממנה ילדים גם לאחר שכבר קיים מצוות פרו ורבו, ואיך מותר לבטל מצוות חכמים בשל החשש לשלום הבית. אולם, לפי המבואר לעיל ניתן להבין שאכן לא מדובר בחיוב מוחלט, אלא כאשר במצווה שיש לשקול את אופן קיומה לפי הנסיבות.

יש לציין עוד שהגם שמצוות הוספת ילדים חלה בין על גברים ובין על נשים, עדיין פסק הרמב"ם שאין חובה על אישה להינשא לאיש, והיא רשאית להישאר רווקה כל ימיה (הלכות איסורי ביאה פרק כא, הלכה כו). כלומר, מדובר אמנם במצווה, אך כאמור - היא לא מוחלטת, ועשויה להיות נדחית בפני שיקולים אחרים.

סיכום

הדיון במצוות "ולערב על תנח ידך" רלוונטי במיוחד בעידן שלנו, שבו יש אפשרות זמינה וקלה של תכנון משפחה.

כבר לפני כמה עשורים, בתקופה שאמצעי מניעה טרם היו נפוצים, התייחס הרב משה פיינשטיין צ"ל לשימוש בגלולה, וכתב ש"אם כבר קיימו פרו ורבו ויש סיבה כלכלית או סיבה נחוצה אחרת ... יכולה לקחת הגלולות למנוע הריון מאחר שאין בזה ענין של הוצאת זרע לבטלה" (שו"ת אגרות משה, אבן העזר חלק ד, סימן עד).

כלומר, וכאמור לעיל, מצוות הוספת ילדים - "ולערב אל תנח ידך" - היא מצד אחד יישום של ערך עליון של יישוב העולם, אך מצד שני מדובר במצווה שאינה מוחלטת, וניתן לדחותה בנסיבות מסוימות. יש לציין שבמקומות אחרים הרב פיינשטיין מחמיר יותר, ושולל את השימוש באמצעי מניעה. במסגרת מאמר זה לא נוכל להאריך בנושא, שרבים מפוסקי זמנינו דנו בו, ודי לנו לסיים במה שמדגיש הרב פיינשטיין בתשובה הנ"ל: "בעניינים אלה צריך בכל פעם לשאול רב מובהק, ואין לסמוך רק על הרופא אף שהוא ירא שמים".

הערך הדגול של יישוב העולם. מנגד, נראה מכמה מקורות שלא מדובר בחיוב גמור, על דרך מצוות אחרות (של תורה ומדרבנן), אלא בערך שיש לשקול מול ערכים אחרים.

הרמב"ם פוסק שמותר לזוג נשוי להימנע מקיום יחסי אישות, כאשר הדבר נעשה מרצון: "האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה, הרי זה מותר. במה דברים אמורים, בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה. אבל לא קיים, חייב לבעול בכל עונה, עד שיהיו לו בנים, מפני שהיא מצות עשה של תורה, שנאמר: פרו ורבו".

הט"ז (אבן העזר א, א) והבית שמואל (שם) מקשים על הלכה זו מדברי הרמב"ם הנ"ל (שם, הלכה טז), שפסק כי מצווה מדברי חכמים להוליד ילדים גם לאחר קיום מצוות פרו ורבו. כיון שחייבו אותנו חכמים במצוות "ולערב אל תנח ידך", כיצד מותר לזוג להימנע מקיום יחסי אישות, באופן שלא יוכלו לקיים מצווה זו?

בפתחי תשובה (שם) כתב בשם החיד"א ליישב שאמנם חייבו חכמים במצוות הוספת ילדים על חיוב פרו ורבו של תורה, אך לא חייבו בכך חכמים באותה מידת חובה, אלא די בכך שישתדל בה מזמן לזמן: "דאם קיים פרו ורבו אינו חייב לבעול בכל עונה, אלא משום לערב אל תנח סגי לעתים רחוקות, רק שלא יניח לגמרי".

מבואר אפוא שלמרות הערך הנכבד של הוספת ילדים, לא חייבו חז"ל את האדם להביא עוד ועוד ילדים לעולם, בכל מצב ובכל מחיר. מדובר אמנם בערך כבד-משקל, אך לא מדובר בחיוב מוחלט, ויש מקום לשקלו מול ערכים אחרים.

שלום בית

הרמ"א (אבן העזר א, ח) מביא את דברי התרומת הדשן (סימן רסג), שדן במצב של מי שהתאלמן לאחר שנולדו לו ילדים, וכעת עומדות לפניו שתי אופציות לנישואין שניים. וזו לשון השאלה: "ראובן קיים כבר פריה ורביה ונתאלמן, ורוצה לישא אישה, וירא מקטטה שתהא בין האישה וילדיו, ומתוך כך נשאה לבו לקחת אישה שהיא מוחזקת לכל שאינה בת מריבה כלל, אבל אינה בת בנים כלל, ואם לא ימצא אישה אפילו כזאת דעתו למנוע לישא אישה לגמרי מדאגתו על הקטטה. יפה הוא עושה או לאו?".

כלומר, האם חייב אדם לשאת אישה שהיא "בת בנים", גם במחיר של קטטה מול ילדים מנישואין קודמים, או שמא במצב כזה מותר לו לשאת אישה שאינה "בת בנים", ובכך להבטיח את שלום ביתו?